

ДИНАМІКА ЯПОНСЬКОЇ МОВИ І ПИСЕМНОСТІ В КОНТЕКСТІ ДИХОТОМІЇ “ІЕРОГЛІФ – ВИМОВНЕ СЛОВО”: ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено аналізу динаміки японської мови і писемності в історичній ретроспективі з огляду на зв'язок між типом письма і менталітетом репрезентантів залежно від імперативів актуальної суспільно-культурної парадигми.

Ключові слова: японська мова, система японського письма, дихотомія “логографічне – буквено-фонетичне письмо”, манйогана, кандзі, катакана, хірагана, гайрайго, васей-ейго.

Будь-яка система письма є, зокрема, відображенням і разом з тим інструментом формування алгоритму мислення. Натомість залежно від типу письма спосіб і характер його впливу на мислення змінюються, а відповідно змінюються не тільки результати творчої діяльності репрезентантів, а й задаються системні параметри культури, як духовної, так і матеріальної, і врешті-решт, формується менталітет нації [Lafayette De Mente 2004, с. 31-32].

У ході історичного цивілізаційного процесу письмо періодично змінювало свою форму і зміст залежно від умов буття й свідомості. Що стосується історії розвитку культури Японії, від давніх часів до сучасності, то вона свідчить про безперервні й цілеспрямовані пошуки японцями оптимального способу письмового відображення своєї мови.

Слід зазначити, що мислення японців піддавалося періодичній реструктуризації впродовж всієї історії становлення і розвитку їхньої цивілізації саме в моменти кардинальних трансформацій культури одним з важливих, якщо не головним, чинником якої була писемність, що виконувала функцію особливого засобу організації та впорядкування мислення, врівноваження і згладжування об'єктивних протиріч [Пирогов 2013, с. 92].

Як відомо, японська мова стала ієрогліфічною завдяки впливу Китаю. Китайська ієрогліфіка була запозичена японцями приблизно в IV ст. [БЭС 1990, с. 625] Однак потреба у фонетичному способі передачі звуків рідної мови існувала з самого початку практичного застосування японцями китайських ієрогліфів [Маевский 2000, с. 7-16]. Спочатку конфлікт, обумовлений опозицією “ієрогліф – вимовне слово”, було частково усунуто японцями завдяки винаходу дуже складної і недосконалої ієрогліфічної складової абетки “манйогана” (萬葉仮名), в якій кожен склад японської мови записувався будь-яким з цілого ряду омонімічних ієрогліфів. Нижче як приклад наводиться текст вірша № 854 з поетичної антології “Манйосю”, записаний манйоганою [Сыромятников 1972, с. 43]:

多麻之未能
許能可加波加美爾
伊返波阿礼騰

Tamasima-no
Kōnō kakakami-ni
I pe-pa aredō

У Тамасіма
Цієї річки верхів'ях,
[Мій] дім, хоча й є,

吉美乎夜左之美
阿良波左受阿利吉

Kimi-wo jasaki mi
Arapasazu ariki

Вас посоромившись,
[Його я] не відкрила.

Пізніше, як відомо, були створені більш прості складові абетки *катакана* (片仮名) і *хірагана* (平仮名). Той же текст, записаний різними складовими абетками:

タマシマ	たましま
コノカバカミニ	このかばかみに
イペパアレド	いぺばあれど
キミラジャサシミ	きみをじゃさしみ
アラパサズアリキ	あらばさずありき
(катакана)	(хірагана)

Як бачимо, врешті-решт, японці створили доступний і зручний, на відміну від запозиченого від китайців складного ієрогліфічного письма, спосіб запису значущих і особливо службових одиниць рідної мови, в результаті чого змінилася як зовнішня форма текстів, так і в певному сенсі їх виразний аспект. Завдяки появі змішаного письма *кандзюканамадзірібун* (漢字仮名混じり文), заснованого на використанні в урівноваженій пропорції китайських ієрогліфів та двох складових абеток, японські літературні тексти стали більш витонченими і легкими, що у певному сенсі було результатом розкріпачення мислення їхніх авторів, оскільки залишало їм більше місця для творчої свободи думки, що живилася витоками національної мови, виховувала особливі естетичні смаки і традиції. Інакше кажучи, структурно-змістові трансформації письма зумовили трансформацію мислення, перехід від архаїчного до змішаного, зокрема, архаїчно-синхронічного типу мислення. [Манин 2013, інтернет-ресурс]

Таким чином, національна японська мова створювалася як сплав двох систем лексики: своєї – японської і чужої – китайської, що можна назвати синкретизмом “*вагоканго*”. При цьому важливо зазначити, що головну ініціюючу роль у формуванні нової японської мови відіграло в той період не усне слово, а насамперед ієрогліф (ієрогліф-слово, ієрогліф-морфема). Як графічний, письмовий знак він був первинним, а усне слово вторинним, виконуючим функцію дещо довільної його інтерпретації.

На нашу думку, змішаний, архаїко-синхронічний тип мислення японців сприяв виникненню таких національно специфічних явищ в японській мові, як категорія невизначеності висловлювань, стратифікованість системи мовного етикету (кейго), наявність лексико-граматичних дублетів “он-кун” тощо.

У XIX ст. з'явилася латинізована абетка *ромадзі* (ローマ字), створена під впливом імперативів, обумовлених входженням Японії у світове співтовариство після Реставрації Мейдзі (1868 р.). Актуальність *ромадзі* особливо виявилася після Другої світової війни в результаті надзвичайного інтенсивного проникнення західних реалій в японську культуру. Нарешті, в останні десятиліття в умовах масового запозичення англійської лексики *гайрайго* (外来語, “чужа мова”), яка записується суцільно абеткою *катакана*, в японській мові з'явилося унікальне явище – *васейейго* (和制英語, Japanglish /японська англійська/), яке, на нашу думку, свідчить, перш за все, про

глибоку перебудову алгоритму мислення японців у результаті зміни співвідношення “ієрогліф – вимовне слово” не тільки в системі національного письма «кандзіканама-дзірібун», а й в системі мови і культури японців, мислення яких повільно, але помітно зміщується від архаїчного типу до синхронічного. Оскільки, як відомо, на відміну від китайської мови, в якій всі одиниці письмово позначаються ієрогліфами, японська є лише наполовину ієрогліфічною, слово в японській мові може відобразитися письмово у вигляді ієрогліфа/ієрогліфів (графо-семантичних одиниць), якщо належить до лексичного шару *канго* (汉语, китайська мова), або знаками складових абеток, якщо належить до лексичного шару *ваго* (和語, японська мова), або *гайрайго* (чужа мова) / *васейейго* (японська англійська). Таким чином, поняття “слово” (単語, танго) в японській мові не завжди збігається з ієрогліфом, як у китайській. У зв’язку з цим видається цікавим розглянути статус одиниць, що відносяться до категорії *васейейго*. Це слова, які побудовані з окремих елементів англійських лексичних одиниць, але в такій формі не існують в англійській мові. Фактично, *васейейго* є новим способом словотвору в японській мові, який в принципі можна порівняти з формуванням національних японських ієрогліфів *васейкандзі* (和制汉字, ієрогліфи японського походження, відсутні в китайській мові) як способом словотвору, що затвердився в епоху безроздільного панування китайської ієрогліфіки, і тривав приблизно з часу написання перших японських історичних хронік Кодзікі (古事記, 712) і Ніхонгі (日本記, 720) до Реставрації Мейдзі (明治維新, 1868). Побудовані з семантично вмотивованих графічних елементів (складових китайських ієрогліфів), національні японські ієрогліфічні знаки (наприклад: 壺 /компоненти: верхній – 海, «море» + нижній – 土, «земля»; читання: *ama*; значення: назва вистави театру Но); 蛸 /компоненти: лівий – 虫, «комаха» + правий 包 «обгортка» (правий); читання: *awabi*; значення: «моллюск»); 鮎 /компоненти: лівий – 魚 «риба» + правий – 石 «камінь»; читання: *kajika*; значення: «широколобка» /риба з родини бабцевих/) є не тільки способом утворення нових слів, що відображають винятково японські реалії, відсутні в системі матеріального і духовного світу китайців, а й визначають тип і алгоритм мислення репрезентантів, а саме – архаїко-ієрогліфічний.

Що стосується *васейейго*, то, на нашу думку, це мовне явище віддзеркалює історичні процеси взаємодії типологічно різних мов і культур на рівні дихотомії “Схід – Захід”, і є закономірним результатом розвитку японської мови і масової культури в умовах глобалізації, яка супроводжується масовим приливом іноземної, головним чином англомовної, лексики *гайрайго*.

Розглянемо декілька прикладів [Wasei-eigo 2014, інтернет-ресурс]:

- アフター サービス (aftā-sābisu, гарантійне обслуговування) – термін, що складається з двох англійських морфем “after” і “service”, відсутній в англійській мові, в якій існують його автентичні аналоги “after-sale(s) service”, “repair service”, “customer service”.
- アルバイト (arabaito, “підріботок”) – термін утворений від німецького “arbeit” (робота, праця), в якій в такому значенні не вживається.
- オフィス レディー (ofisu-ledī, “жінка-службовець”, скор. OL) – термін, що складається з двох англійських морфем “office” і “lady”, відсутній в англійській мові, в якій йому відповідає словосполучення “female office worker”.

- ガードマン(gādo-man, «охоронник») – термін, що складається з двох англійських морфем “guard” і “man”, відсутній в англійській мові, в якій йому відповідає слово “guard”.

- ガソリン スタンド (gasolin-stando, «бензоколонка»; АЗС) – термін, що складається з двох англійських морфем “gasoline” і “stand”, відсутній в англійській мові, в якій йому відповідають терміни “gas station” (амер.), “petrol station” (брит.), “filling station”, “service station”.

- コンセント- (konsento, «електророзетка»), термін, що є запозиченням англійської лексеми “consent” («згода»). Натомість у значенні «електророзетка» в англійській мові застосовуються терміни “(electrical) outlet” (амер.), “power point” (брит.), “(plug) receptacle”.

Варто зауважити, що *васейейго* відображає глибокі структурні трансформації в мисленні японців на межі тисячоліть, обумовлені, з одного боку, імперативами глобалізації, а з другого, еволюційною зміною функціональної ролі півкуль головного мозку, зокрема, внаслідок структурно-типологічних змін в системі письма [Манин 2013, інтернет-ресурс]. Разом з тим, це явище свідчить про зміну співвідношення компонентів дихотомії «ієрогліфічне – буквено-фонетичне письмо», обумовлену поступовим переходом від природно-архаїчного до формально-синхронічного типу і алгоритму мислення.

Незважаючи на очевидну відмінність (іншомовне походження, наявність звуків, не характерних для японської фонетики), *гайрайго* можна розглядати як рівноправні слова японської мови, що досить активно розвиваються незалежно від мови-донора. Зокрема, процес запозичення відбувається як на первісному, так і на вторинному рівні, коли поєднуються раніше запозичені лексичні одиниці. Як видно з вище наведених прикладів, у такій ситуації запозичені слова часто набувають нових значень, що відсутні у мові-донорі. Має місце звуження або, навпаки, розширення семантики запозичених лексичних одиниць; утворення скорочень; формування нових слів та словосполучень із наявних запозичених елементів, які не мають паралелей у мові-донорі. Усе це свідчить про незалежне функціонування та розвиток *гайрайго* в японській мові. Відповідно, *васейейго* можна вважати псевдоангліцизмами, тобто словами та конструкціями, яких не існує в англійській мові, але які за формальними ознаками схожі на англломовні кальки. Для *васейейго* властиві різноманітні трансформації форми та змісту запозиченої лексики. У сучасній японській мові прослідковується чітка тенденція до спрощення, а саме скорочення, запозиченої лексики. Таким чином довгі, складні слова зазнають певних формальних змін. Можна виділити три основні способи скорочення: скорочення першої частини слова чи слово сполучення, а також середньої або кінцевої.

Крім того, до *васейейго* належать слова, які мають чітко виражені характеристики запозичень, однак не є ними, оскільки були «штучно» створені для вираження певних понять та явищ із іншомовних лексичних компонентів.

У зв'язку з вищезазначеним виникає питання, як розглядати ці новітні одиниці в японській мові? Як *гайрайго*? Або все ж таки як “Ніхого”? Чим по суті є *васейейго*? Чого в них більше “англійськості” чи “японськості”? Безумовно, це японські слова,

які відповідають логічним, ментальним і словотворчим моделям японців, але їхніми складовими є елементи, лише “формально” схожі на англійські, давно асимільовані японською мовою і культурою, перетворившись на “свої”, японські. Ця тема стосується добре відомого аспекту мовознавства: іншомовних запозичень, які, як відомо, є одним з важливих джерел і способів словотвору в будь-якій мові. Запозичені слова в умовах тривалого функціонування в мові, яка їх асимілювала, втрачають свою, так би мовити, “чужинність”, на яку мовці не тільки не звертають уваги, а й навіть не здогадуються про неї.

Що стосується японської мови, то через особливий спосіб запису таких слів, вони практично ніколи не втрачають чужинності, адже записуються складовою абеткою *катакана*, їх легко ідентифікувати як іноземні. Тому те, що в європейських мовах треба розшукувати шляхом складних етимологічних розвідок, в японській мові лежить на поверхні.

Разом з тим, у випадку *васейейго* ми маємо справу не просто з іноземними запозиченнями, а з одиницями, що фактично можна розглядати як автентичні, японські, лише формально схожі на іноземні, але в умовах глобалізації це сприймається цілком природно. На нашу думку, *васейейго* свідчить про перебудову мислення, застосування елементів “квазі-ейго” як зручного словотворчого матеріалу для побудови японцями лексичних одиниць рідної мови, що віддзеркалюють актуальні реалії японського життя третього тисячоліття. У зв’язку з цим варто звернути увагу на те, що штучна спорідненість китайської і японської мов, яка з’явилася внаслідок запозичення японцями в минулому китайської ієрогліфіки і разом з нею китайської мови (адже кожний китайській ієрогліф є не тільки знаком письма, а й словом) також є історичним фактом, віддзеркаленим у понятті *канго*, але насправді означає набагато більше ніж *канго*, адже вся сучасна культура японців є синкретичною і неподільною. Хіба можна уявити собі, що японці відмовилися від *канго*? Це неможливо за визначенням, адже означало б знищення і сучасної японської мови, і разом з тим японської культури. Тому важливо зрозуміти, що процеси злиття, синкретизації в мові мають радикальний, глибинний характер. Чуже перетворюється на своє і продовжує жити і працювати в мові незалежно і самостійно. Чи можемо ми реально говорити про наявність штучної спорідненості японської і англійської мов з огляду на такі явища, як *васейейго*? На нашу думку, поки що говорити про це зарано, але те, що японці абсолютно вільно без комплексів і упереджень, керуючись суто прагматичними міркуваннями, використовують лексичний матеріал англійської мови в сучасному словотворі власної мови, безумовно, свідчить про глибокі трансформації в мисленні японців і разом з тим про зближення мов і культур.

Таким чином, можна зробити висновок, що в останні десятиліття алгоритм мислення японців зазнає радикальних змін, пристосовуючись до умов нового історичного формату культури (що відповідає синхронічному типу мислення), при цьому писемність в значній мірі зберігає традиційну форму, яка переважно відповідає архаїчному типу мислення. В результаті виникає протиріччя і водночас необхідність пошуку виходу із цієї складної ситуації, можливо, шляхом подальшого реформування існуючої системи ієрогліфічного письма, зокрема, шляхом створення більш доскона-

лої системи письмових знаків, яка б оптимально враховувала імперативи актуальної соціально-культурної парадигми.

Список використаних джерел:

1. Большой энциклопедический словарь (БЭС). / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 686 с.
2. Маевский Е.В. Графическая стилистика японского языка. – М.: Муравей-Гайд, 2000. – 174 с.
3. Манин Ю.И. Динамическая функциональная асимметрия полушарий головного мозга как цивилизационный фактор. Семь искусств (журнал), № 11 (47), ноябрь 2013. [Электрон. ресурс]. Реж. доступу: <7iskusstv.com/2013/Nomer11/Manin1.php>.
4. Пирогов В.Л. Роль ієрогліфів у концептуалізації мовної картини світу японців/ Мовні і концептуальні картини світу. Сб. статей (вип. 45). К.: КНУ ім. Т.Г.Шевченка, 2013. – С. 90-94.
5. Сыромятников Н.А. Древнеяпонский язык. М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1972. – 176 с.
6. Boye Lafayette De Mente. Japan's Cultural Code Words/Tuttle Publishing: Boston • Rutland Vermont • Tokyo 2004. – 316 p.
7. Wasei-eigo [Электрон. ресурс]. Реж. дост.: ja.wikipedia.org/wiki/和製英語.

В. Пирогов, к. филол. наук, доц.

Киевский национальный лингвистический университет

**ДИНАМИКА ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА И ПИСЬМЕННОСТИ
В КОНТЕКСТЕ ДИХОТОМИИ «ИЄРОГЛИФ – ОЗВУЧЕННОЕ СЛОВО»:
СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Статья посвящена анализу динамики японского языка и письменности в исторической ретроспективе с точки зрения связи между типом письма и менталитетом репрезентантов в зависимости от императивов актуальной общественно-культурной парадигмы.

Ключевые слова: японский язык, система японского письма, дихотомия «логографическое – буквенно-фонетическое письмо», манйогана, кандзи, катакана, хирагана, гайрайго, васэйэйго.

V. Pyrogov, PhD in Philology, assist. prof.

Kyiv National Linguistic University

**DYNAMICS OF THE JAPANESE LANGUAGE AND WRITING IN THE CONEXT
OF DYCHOTOMY “CHARACTER VS SPOKEN WORD”: COMPARATIVE AND
TYPOLOGICAL ASPECT**

The paper is focused on Japanese language and writing system analysis in the historical retrospective as regards to the association between the type of writing and mentality of the representants according to the imperatives of the current social-cultural paradigm.

Key words: Japanese language, Japanese writing system, dichotomy “character vs. spoken word”, man’yōgana, kanji, katakana, hiragana, gairaigo, waseieigo.